

УДК 159.9:371.134:378.663-057.4

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАСАДАХ ПРОФЕСІОГРАФІЧНОГО Й АКсіОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

Полозенко О. В.

У статті обґрунтовано доцільність застосування професіографічного й аксіологічного підходів до психологічної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі.

Ключові слова: психологічна підготовка, професіографічний підхід, професіографія, професіограма, аксіологічний підхід, цінності, ціннісні орієнтації.

В статье обоснована целесообразность применения профессиографического и аксиологического подходов к психологической подготовке будущих специалистов аграрной отрасли.

Ключевые слова: психологическая подготовка, профессиографический подход, профессиография, профессиограмма, аксиологический подход, ценности, ценностные ориентации.

The article substantiates the applicability of profессиographic and axiological approaches to psychological training of future specialists of agriculture.

Key words: psychological training, profессиographic approach, profессиography, profессиogram, axiological approach, values, value orientations.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Тенденція особистісного пріоритету в освітньому процесі передбачає орієнтацію студентів у сфері знань про себе, про власні можливості, про особистісний потенціал, шляхи його реалізації та розвитку в процесі професійної підготовки.

В умовах економічних реформ в Україні професійна діяльність фахівців аграрної галузі набуває особливої соціальної значущості й істотно ускладнюється, актуалізуючи важливість психологічних ресурсів особистості. Збільшення навантаження, інтенсифікація діяльності, ненормований графік роботи, виконання професійних обов'язків у несприятливих погодних умовах і складних виробничих ситуаціях – ці та інші фактори посилюють вимоги до психологічної готовності фахівців аграрної галузі до професійної діяльності. Відтак забезпечення аграрної галузі фахівцями й їх психологічна підготовка до професійної діяльності є однією з актуальних проблем сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що застосування професіографічного підходу розглядаються в роботах М. Андреевої, Г. Васяновича, С. Вітвицької, О. Вознюк, О. Гульбас, О. Дубасенюк, О. Дуднікової, Є. Іванової, Є. Клімова, Н. Кузьміної, М. Левківського, С. Максименка, А. Маркової, С. Сисоевої, О. Черепехіної, Р. Миленкової та ін.

Проблему цінностей у вітчизняній науці вивчали Б. Ананьєв, Г. Андреева, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, І. Зимня, І. Зязюн, З. Карпенко, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, О. Хуторської, В. Ядов, Т. Яценко та ін. Закономірності розвитку ціннісних орієнтацій сучасного студентства досліджували В. Бакіров, О. Васильченко, Т. Вілюжаніна, Н. Іванцева, Є. Ісаєва, С. Косарецький, А. Маркова, В. Мицька, Ю. Пелех, М. Шевчук та ін.

Мета статті – обґрунтувати доцільність застосування професіографічного й аксіологічного підходів до психологічної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі.

Виклад основного матеріалу. Предметом дослідження для професіографічного підходу є професійна діяльність у сукупності техніко-технологічних, соціально-економічних, психологічних та різноманітних характеристик як об'єкта, так і суб'єкта праці [1]. З цих позицій варто окреслити особливості професійної діяльності фахівців аграрної галузі.

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей, що здійснюють виробництво, переробку і збереження, доведення до споживача продукції, виготовленої із

сільськогосподарської сировини [2]. До процесу сільськогосподарського виробництва залучено такі ресурси: основні й оборотні фонди, жива праця і земля. Однією з причин цього є те, що в сільському господарстві виробничий процес тісно переплітається з природними процесами. Сільськогосподарська продукція виробляється за допомогою живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), які часто функціонують як засоби виробництва. Оскільки ці живі організми розвиваються за біологічними законами, то цим і зумовлюється залежність процесу виробництва від природних факторів. Таким чином, аграрники працюють в умовах ризику і невизначеності.

У сільському господарстві робочий період не збігається з періодом виробництва (одержання готової продукції). У результаті цього виникає сезонність виробництва продукції, що зумовлює виконання значного обсягу робіт у стислий термін і в нерівномірному використанні робочої сили та засобів виробництва. Порівняно з іншими галузями в сільському господарстві значно ускладнюється процес управління виробництвом. Це зумовлено: необхідністю розвивати в аграрних підприємствах декілька галузей, які істотно відрізняються технологією й організацією виробництва; розосередженістю працівників по великій території, а відтак складністю прийняття оперативних рішень внаслідок зміни виробничої ситуації; необхідністю докладання зусиль для організації збереження власного й орендованого майна, вирощеного врожаю; потребою залучення сезонної робочої сили в періоди сільськогосподарських робіт і труднощами управління нею; ненормованим графіком роботи працівників аграрних підприємств внаслідок необхідності своєчасного виконання важливих технологічних операцій у стислі (оптимальні) строки [3, с. 6–12].

Зважаючи на викладене вище, психологічну підготовку студентів аграрних ВНЗ необхідно здійснювати відповідно до особливостей і умов професійної діяльності аграрників. Саме цими факторами обумовлюється доцільність застосування професіографічного підходу до психологічної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі.

Як зазначає Н. Андрійчук, професіографічний підхід дає можливість аналізувати структуру професійних знань, умінь та навичок, які мають бути засвоєні в процесі професійної підготовки [4]. Професіографічний підхід спрямований на реалізацію комплексу вимог до майбутньої професійної діяльності й орієнтований на ОКХ фахівця, нормативні акти, в яких зазначені умови його професійної діяльності [5]. На думку Р. Миленкової, професіографічний підхід полягає в системному описі соціальних, психологічних та інших вимог до суб'єкта певної професії та визначенні на основі цих вимог необхідного для даного виду професійної діяльності якостей особистості, які складають професійну придатність фахівця [6].

Іншої точки зору на професіографічний підхід дотримується М. Андрєєва, яка вважає, що доцільно здійснювати підготовку студентів до професії через активну діяльність – ознайомлення з професіограмою, кваліфікаційними характеристиками, детальним дослідженням професії, моделюванням і вирішенням ситуативних професійних завдань [7]. Ми поділяємо погляди дослідниці і вважаємо, що психологічну підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі до професійної діяльності варто здійснювати, виходячи із зазначених позицій.

Професіографія – технологія вивчення вимог, які пред'являються професією до особистісних якостей і психофізичних можливостей людини; забезпечує формулювання практичного завдання й організацію його вирішення з метою оптимізації і підвищення ефективності професійної діяльності; це визначення завдань, які становлять зміст роботи та визначення здібностей, знань, умінь і відповідальності, що вимагають від робітника успішного виконання певної роботи або здійснення відповідної діяльності. Професіографія охоплює різні сторони конкретної професійної діяльності – соціальні, соціально-економічні, історичні, технічні, технологічні, правові, гігієнічні, психологічні, психофізіологічні та соціально-психологічні [8, с. 167]. За результатами професіографії розробляються професіограми – перелік знань про конкретну професію та організацію праці, а також психограми – "психологічний портрет" професії, який представлено конкретною групою психологічних функцій, притаманних конкретній професії [9, с. 135]. Професіограма – це обумовлена змістом праці система інформації про соціально-психологічні, психофізіологічні, особистісні і соціально-економічні властивості й якості особистості, які є необхідними і достатніми для успішного оволодіння професійною діяльністю та вдосконалення у ній [10]. Професіограми використовуються з метою оптимізації праці, для з'ясування

особливостей роботи і вимог до стану психіки, здібностей, особливостей і спрямованості особистості, для встановлення факторів мотивації праці [8, с. 182].

Професіографія і професіографічний підхід вирішують завдання початкового етапу становлення професіоналізму [11]. Професіографічний підхід уможлиблює здійснення підготовки майбутнього фахівця аграрної галузі до професійної діяльності через детальне дослідження обраної професії та ознайомлення з професіограмою. У результаті проведених бесід зі студентами агробіологічних спеціальностей першого року навчання було з'ясовано, що вони мають поверхове уявлення про майбутню професію, не знайомі з професіограмами агронома і фахівця із захисту рослин, і відповідно не мають уявлення про необхідні їм для виконання професійної діяльності властивості й якості особистості. Те саме стосується і студентів другого року навчання за напрямом підготовки "Геодезія, картографія та землеустрій". Тому ця проблема нині потребує уваги з боку науково-педагогічних працівників аграрних ВНЗ. На нашу думку, знання професіограми за обраним фахом сприятиме активізації і мотивації студентів до оволодіння майбутньою професією. Роздуми про суспільну значущість і користь професії аграрника, її особливості спонукатимуть студентів замислитися і зрозуміти свої можливості в ній. Співставлення студентами того, які вимоги пред'являє професія до професійних і особистісних якостей людини, і того, які якості наявні у студентів, дозволить виявити їм особистісні слабкі місця та прогалини у знаннях. При цьому професіограма є підґрунтям розвитку особистості та вказує вектори цього процесу. Психологічна підготовка на підґрунті професіографічного підходу сприятиме появі в психіці студентів нових професійно важливих якостей.

У результаті аналізу існуючих навчальних видань, як підручників, посібників, так і практикумів із психології, було виявлено, що вони розраховані переважно на підготовку професійних психологів, які вивчають дисципліну "Психологія" протягом тривалого часу. Однак кількість годин із психології, відведених навчальним планом, в аграрних ВНЗ суттєво обмежена. Таким чином, існує необхідність професійного спрямування змісту навчання й інтеграції психологічних і професійних знань майбутніх фахівців аграрної галузі.

У процесі професійної підготовки фахівців аграрної галузі важливим є не тільки опанування ними системою професійно значущих знань, умінь і навичок, а досягнення того, щоб обрана професія набула особистісної цінності і значущості. Цінності людини детермінують її життєві пріоритети, що в свою чергу впливає на особливості соціальних уявлень і соціальної поведінки особистості.

Аналіз реальної практики вищої професійної освіти свідчить про серйозну деформацію професійного становлення особистості майбутнього фахівця. Криза системотвірних життєвих і професійних цінностей призводить до кризи ідентичності і, як результат, деформації самосвідомості людини [12, с. 43]. Погоджуємося із думкою І. Зязюна про те, що у наш час, зважаючи на цілу низку обставин, увага до ціннісного розвитку особистості практично зникла, а тому будівництво ансамблю ідеалів і цінностей у більшості випадків пускається на самоплив. Подібне ставлення до розвитку вищих регулятивних систем психіки не могло не призвести до негативних наслідків. Відбулася повальна "манкрутизація" (Ч. Айтматов) і "гіпнотизація" (сновидіння, некерованість, механічність і байдужість) сучасних людей. Ціннісний рівень організації психіки залишився у забутті, через що дитяча душа позбавилася стержня, опори, фундаменту [13, с. 29]. На вирішення цих та інших проблем спрямована психологічна підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі, яку необхідно здійснювати з урахуванням аксіологічного підходу.

Гносеологічний аналіз поняття "цінність" засвідчує, що в ньому поєдналися три аспекти значення: 1) характеристика зовнішніх властивостей речей, 2) психологічні якості людини, 3) стосунки між людьми, їх спілкування [14, с. 20]. Як наголошує Л. Столович, у кожному з "класів цінностей своєрідно поєднуються основні значення цінності – речово-предметне, психологічне і соціальне" [15, с. 10]. Науковці по-різному інтерпретують зміст поняття "цінності", зокрема: до цінностей належить ідеал – ідея, зміст якої виражає щось значуще для людини (І. Надольний); цінності розглядають як певні ставлення (Д. Леонтьєв); цінністю називають усі об'єкти навколишнього світу, що можуть задовольнити потреби (Ф. Щербак, В. Тугаринов); цінність є проміжною, опосередковувальною ланкою між інтересами й потребами (А. Маслоу, П. Ігнатенко); цінність як усвідомлений і прийнятий смисл (Б. Братусь).

Категорія "цінність" – це предмет теоретичних досліджень багатьох наук: філософії, соціології, етики, естетики, історії, релігії, педагогіки, політології, економіки, психології тощо. У кожній науці по-своєму розглянуто сутність поняття "цінності", але більшість наукових робіт присвячено просоціальним цінностям, що впливають на функціонування людини в соціумі [14, с. 59]. У психології під "цінністю" розуміють те, що визначає суб'єктивну значущість для людини будь-яких предметів, відносин, принципів, ідей; ставлення суб'єкта до явищ, життєвих фактів, об'єкта і суб'єкта, і визнання його як життєво важливого. Цінності у психологічних дослідженнях співвідносять із бажаннями, потребами та ідеалами. Цінності – це те, що людина особливо цінує у житті, навколишньому світі, людях, матеріальній і духовній культурі; те, чому вона надає особливого значення [16, с. 306]. У психологічному словнику зазначено, що для особистісних цінностей притаманна висока усвідомленість; вони відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації і є важливим фактором регуляції соціальних взаємовідносин людей і поведінки індивіда [17, с. 585].

Варто акцентувати увагу на тому, що основною формою функціонування цінностей є ціннісні орієнтації, які є ступенем переходу цінностей у діяльність. Ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямування і зміст активності особистості як складову системи відносин, що характеризує загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенсу особистісним позиціям, поведінці, вчинкам [18, с. 23]. У психологічному словнику зазначається, що "ціннісна орієнтація" є опорною установкою для прийняття рішень і регуляції поведінки та трактується як компонент спрямованості особистості [17, с. 584]. Науковці тлумачать ціннісні орієнтації як: процес, у результаті якого проходить субординація цінностей, та спосіб диференціації об'єктів за значущістю (А. Петровський); різновид диспозиційних утворень (В. Ядов); як система установок щодо дійсності (О. Асмолов, Г. Андрєєва, Ф. Басін, Д. Узнадзе); усвідомлення особистістю свого ставлення до суспільства, до самої себе, до навколишньої дійсності, регуляція поведінки як усвідомленої дії (М. Яницький); вибіркова система спрямованості інтересів і потреб особистості, сферована на певний аспект соціальних цінностей (В. Войтко); компоненти усвідомленої картини майбутнього (Є. Головаха); загальний прийнятий смисл життя (О. Леонтєв, Д. Леонтєв). Отже, цінності традиційно розглядають як основу свідомого вибору суб'єктом цілей та засобів їхнього досягнення. Як слушно зауважує І. Зязюн, ціннісну свідомість складає система понять і категорій, уявлень про цінності. Вона охоплює цілі й ідеали, переконання, норми і принципи, погляди на всю систему відношень людини зі світом з огляду її зацікавленості [13, с. 26]; цінності – можливість для людини створення нової дійсності в собі і навколо себе [13, с. 28]. Саме на ці аспекти спрямована психологічна підготовка.

У свідомості людини цінність існує в уявленнях про себе і виражається у когнітивних, емоційних і оцінних характеристиках. Цінності визначають змістовий бік спрямованості особистості й є підґрунтям її ставлення до навколишнього середовища, до інших людей, до самої себе і слугують основою її світогляду та ядром життєвої активності, що визначає концепцію життя людини. Стійкість цінностей визначає цілісність і гармонійність особистості, активність у досягненні цілей, дотримання моральних принципів.

Варто зазначити, що період юності є найбільш сенситивним для становлення системи ціннісних орієнтацій як стійкого утворення особистості [12, с. 141]. Професійні цінності є важливим чинником успішного здійснення будь-якої професійної діяльності, є її складовою частиною [19]. При цьому професійні цінності необхідно розглядати у взаємозв'язку із загальнолюдськими та національними цінностями. Як зазначає І. Лушніков, абстрактної людини не існує. Є людина певної нації і громадянин певної держави, а вже потім – людина світу [20, с. 24–25]. У цьому контексті професійна діяльність аграрників і результати праці фахівців, що зайняті в аграрній галузі, є надзвичайно значущими і цінними для нашої держави. Аграрна галузь відіграє важливу роль у розвитку економіки України, підвищенні якості життя населення країни, у забезпеченні якісною екологічно чистою продукцією, у збереженні довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Окреслимо більш детально цінності майбутніх фахівців аграрної галузі:

- професійні цінності – цінність суспільної значущості праці аграрника; цінність власної відповідальності за майбутнє і збереження існування людства;

цінність збереження довкілля і раціонального використання природних ресурсів України; цінність професійного зростання і досягнення успіху в професійній діяльності; цінності професійної самореалізації; цінність професіоналізму; цінність відданості професії; цінність позитивного ставлення до оточення; цінності, що відображають альтруїстичний характер професійної діяльності (допомога іншим, піклування про них); аффіліативні цінності;

- особистісні цінності – цінність сенсожиттєвого вибору і наповнення діяльності смыслом, значущим для всього життя; цінність розкриття і реалізації власного потенціалу, цінність самоствердження; цінність самопізнання, самоактуалізації, самовдосконалення і самотворення; цінність власної індивідуальності; цінність освіченості і самоосвіти протягом життя; цінність морально-етичних принципів.

Варто зазначити, що зміст дисциплін гуманітарного циклу, до яких відноситься і психологія, містить підґрунтя розвитку ціннісної сфери особистості майбутнього фахівця аграрної галузі.

Висновки. Отже, зважаючи на викладене вище, вважаємо доцільним здійснювати психологічну підготовку майбутніх фахівців аграрної галузі на засадах професіографічного й аксіологічного підходів. Оскільки професіографічний підхід дозволяє враховувати специфіку професійної діяльності аграрників у змісті психологічної підготовки та робить її в цілому більш ефективною щодо особистісного розвитку студентів. Психологічна підготовка уможливорює формування особистісних цінностей та їхню трансформацію у професійні в результаті створення умов для наповнення індивідуальним змістом отриманої на когнітивному рівні інформації про особистісні та професійні цінності, що в свою чергу детермінує присвоєння особистісних якостей як установки до реалізації ефективної професійної діяльності.

Література

1. Кучер В. А. Подходы к определению понятий профессиональной устойчивости [Електронний ресурс] / В. А. Кучер. – Режим доступу: <http://publishing-vak.ru/file/archive-pedagogy-2011-1/8-kucher.pdf>. – Назва з екрана.
2. Економічна теорія : посібник / під заг. ред. Є.М. Воробйова. – Харків-Київ : Корвін, 2003. – 704 с.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Андрійчук Н. М. Підготовка вчителя для народних шкіл України (кінець ХІХ–початок ХХ століття) як науково-методологічна проблема [Електронний ресурс] / В. Г. Андрійчук. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2009_44/17_44.pdf. – Назва з екрана.
5. Лесков С. В. Найбільш суттєві наукові підходи до аналізу процесу професійного становлення сучасного педагога [Електронний ресурс] / С. В. Лесков, О. В. Вознюк, С. О. Кубіцький та ін. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal///Soc_Gum/Vchu/ped/2011_203_2/N203-2p022-027.pdf. – Назва з екрана.
6. Миленкова Р. В. Механізми формування професійної відповідальності в процесі фахової підготовки студентів [Електронний ресурс] / Р. В. Миленкова. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2010_4/321.pdf. – Назва з екрана.
7. Андреева М. П. Профессиографический подход в подготовке педагогов [Електронний ресурс]. / М. П. Андреева. – Режим доступу: http://sitim.sitc.ru/E-books/Journals/sin_edu/st420-75.htm. – Назва з екрана.
8. Баклицький І. О. Психологія праці : підручник / І. О. Баклицький. – К. : Знання, 2008. – 655 с.
9. Малхазов О. Р. Психологія праці : навч. посіб. / О. Р. Малхазов. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 208 с.
10. Карпіловська С. Я. Основи професіографії : навч. посібник / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синівський та ін. – К. : МАУП, 1997. – 148 с.
11. Акмеологический словарь / под общ. ред. А. А. Деркача. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
12. Радчук Г. Аксіопсихологія вищої школи : монографія / Галина Радчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 415 с.
13. Зязюн І. Діалектика ціннісних суджень та відношень / І. Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / за

ред. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. РОМАНОВСЬКОГО.– Харків : НТУ "ХПІ", 2010. – Вип. 27(31) : в 3 ч. – Ч. I. – 340 с.

14. Пелех Ю. Теоретико-методичні засади ціннісно-сислової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Пелех Юрій Володимирович. – К., 2010. – 534 с.

15. Столович Л. Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии / Л. Столович. – М. : Республика, 1994. – 463 с.

16. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003.

Ч. 2. – 2003. – 352 с.

17. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева – 3-е изд., доп. и перераб. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2004. – 640 с.

18. Лазарчук А. Цінності людини в науково-психологічному осмисленні / А. Лазарчук // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 19–37.

19. Никифоров А. Л. Деятельность, поведение, творчество / А. Л. Никифоров // Деятельность: теория, методология, проблемы. – М. : Политиздат, 1990. – С. 52–70.

20. Лушников И. Д. Традиционное и новаторское в современном образовании / И. Д. Лушников // Педагогика. – 2000. – № 10. – С. 21–25.